

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ

PROCEDURAL AND LEGAL ASPECTS OF THE INSTITUTE OF AGREEMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ANALYSIS OF PROBLEMATIC ISSUE OF APPLICATION

Турман Н.О.,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті аналізується порядок та спосіб реалізації норм кримінального процесуального права, що стосується інституту угод у кримінальному провадженні. Розкриваються позитивні моменти втілення даного інституту на практиці. Зосереджується увага на тих положеннях, які породжують певні проблемні та спірні ситуації при їх реалізації.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, угоди, угода про визнання винуватості, угода про примирення, медіація, інтерес суспільства.

В статье анализируется порядок и способ реализации норм уголовного процессуального права, касающегося института соглашений в уголовном производстве. Раскрываются положительные моменты воплощения данного института на практике. Сосредотачивается внимание на тех положениях, которые порождают определенные проблемные и спорные ситуации при их реализации.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное производство, соглашения, соглашение о признании виновности, соглашение о примирении, медиация, интерес общества.

The article analyzes the procedure and manner of implementation of the criminal procedure law, which concerns the agreements in criminal proceedings. Positive aspects of implementation of this institution in practice are revealed. This article focuses on the provisions that give rise to certain problematic and controversial situations in their implementation.

Key words: criminal procedure, criminal proceedings, agreements, agreement on the recognition of guilt, agreement on reconciliation, mediation, interest of society.

Актуальність теми. З моменту закріплення інституту угод у кримінальному процесі на законодавчому рівні положення останнього досить часто аналізуються науковцями та практиками. Інститут угод у кримінальних провадженнях дуже добре відомий англо-американській правовій системі, а також застосовується у ряді країн континентальної правової сім'ї. Для науки кримінального процесуального права України угоди у кримінальному процесі – новий правовий інститут, який ще не відпрацьований в повній мірі судовою практикою та достатньою мірою не досліджений науковою доктриною. Тому говорити про те, що даний інститут повністю втілений у практичну діяльність, ще досить рано, оскільки практика застосування його норм наразі триває. Не дивлячись на те, що тривалість застосування норм даного інституту становить приблизно три роки, останній здобув ряд прихильників та критиків серед науковців та окреслив позитивні та спірні моменти при його втіленні у практичній діяльності. Здійснення судочинства у розумні строки – одна із засад кримінального процесуального права України. Укладення угод у кримінальному провадженні можна розглядати як процедуру, яка сприяє спрощенню, а отже, і пришвидшенню процедури правосуддя. Крім того, інститут угод у кримінальному процесі покликаний спростити процедуру розгляду певної категорії кримінальних проваджень, скоротити строки тримання осіб під вартою, а також зменшити навантаження на систему судових і правоохоронних органів.

Проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства, пошук оптимальних кримінально-процесуальних форм, які б надавали можливість більш раціонально та економічно використовувати бюджетні видатки, що асигнуються на здійсненні правосуддя, зняти надмірне навантаження з правоохоронних та судових органів привертало увагу багатьох відомих дослідників: Ю.В. Бауліна, Р. Веннігера, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.Б. Комарницької, В.Т. Малишенка, В.Т. Нора, І.Д. Перлова, М.В. Руденка, В.Я. Тація, Л.Д. Удалової, І.Я. Фойницького, М. Філла та ін.

Усі ці дослідження створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку та удосконалення інституту угод у кримінальному процесуальному праві України та розроблення єдиного механізму реалізації даних норм.

Мета і задачі даної статті полягають у здійсненні аналізу норм чинного законодавства й процедури застосування останніх органами досудового розслідування та судовими органами під час здійснення кримінального провадження, виявлення складних та спірних питань, що виникають на практиці при реалізації інституту угод.

Виклад основного матеріалу. Досить прогресивним положенням Кримінального процесуального кодексу України є закріплення порядку здійснення кримінального провадження на підставі угод. Запровадження інституту угод породило серед вітчизняних науковців та практиків різні думки та твердження щодо позитивних і негативних положень, що стосуються впровадження даного інституту на практиці та його продуктивності та значення в системі кримінального процесуального права України.

Інститут угод у кримінальному провадженні закріплений на законодавчому рівні та застосовується на практиці вже певний період часу. Напрацювання практики застосування його норм наразі триває. Достатньо складним є процес впровадження в практичну діяльність певних новацій, які не були відомі науці кримінального процесуального права України, та, як результат, вироблення єдиних шляхів щодо їх практичної реалізації.

Формування практики застосування інституту угод у кримінальних провадженнях та аналіз позитивних та негативних моментів триває, однак важливим моментом при реформуванні вітчизняного законодавства є використання зарубіжного досвіду країн, в яких відповідні інститути права, перевірені часом, довели свою ефективність на практиці. Так, наприклад, інститут «угод про визнання провини» достатньо на високому рівні розвинений у державах класичного обвинувального кримінального процесу, зокрема, в США та Англії. Крім того, процедури спрощеного розгляду кримінальних проваджень часто

застосовуються і отримали позитивну оцінку в державах Європи, Німеччини, Іспанії, Італії, Польщі та ін.

Запровадження у кримінальне судочинство України процедур примирення є одним з елементів застосування в нашій державі відновного правосуддя, на необхідності якого було акцентовано увагу у Конвенції реформування кримінальної юстиції від 8 квітня 2008 р. [1].

Основною метою впровадження глави 35 КПК «Кримінальне провадження на підставі угод» було спрощення процедури розгляду певної категорії кримінальних проваджень, скорочення строків тримання осіб під вартою та загальних процесуальних строків розгляду кримінальних проваджень, а також зменшення навантаження на систему судових та правоохоронних органів. Враховуючи дані ВССУ, результати реалізації цих положень КПК України підтвердили дані очікування.

Однак незважаючи на позитивну динаміку ухвалення вироків на підставі угод, механізм реалізації даного інституту на практиці ще не в повній мірі відпрацьований та достатньою мірою не досліджений науковою доктриною. Аналізуючи норми КПК України та механізм реалізації даного інституту на практиці, потребують певного уточнення деякі положення. Про деякі з них докладніше.

Так, зокрема, згідно ч.1 ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [2].

Згідно вищенаведеного положення, для укладення даного виду угоди можуть залучатися фахівці з цієї справи, так звані медіатори, основною метою діяльності яких повинно бути надання допомоги сторонам при досягненні домовленості та складанні проекту угоди. Однак положення щодо закріплення процесуального статусу медіатора, чіткого визначення його прав та обов'язків не знайшли свого законодавчого закріплення, що дозволяє на науковому та практичному рівнях висувати різні твердження щодо основної мети діяльності вищезазначених осіб при укладенні угоди про примирення.

Варто погодитись з думкою С. Слинька, згідно з якою запровадження інституту медіації у кримінальному процесі потребує подальшого законодавчого врегулювання з уточненням вимог до самих медіаторів як учасників провадження, а також порядку та підстав їх участі у кримінальному провадженні [3].

Поняття медіації сформульовано в рамках рішення Ради ЄС «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» [4]. Медіація розглядається як посередництво, в процесі якої сторони обговорюють злочин, його наслідки та приймають спільне рішення про відшкодування шкоди жертві та громаді, а також заходи щодо виправлення особи злочинця [5, с. 211–215]. Основним завданням медіації є складання сторонами взаємоприйнятої угоди про умови примирення та порядок виконання взятих на себе зобов'язань [6, с. 166–171].

Доречною є думка А.В. Лапкіна про позитивні риси введення інституту медіації до норм українського законодавства, однак є ряд невирішених питань щодо процедури укладення угоди про примирення [7], тому доречними залишаються пропозиції науковців: прийняти спеціальний закон «Про медіацію у кримінальних справах» [6, с. 170], увести до кола суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності медіатора, визначити його права та обов'язки, встановити окремі строки для проведення дій по примиренню, розробити організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [8, с. 139–142].

Згідно з ч. 1 ст. 469 КПК України, домовленості стосовно угоди про примирення не можуть проводитись слідчим, прокурором або суддею. Не дивлячись на дане положення, А.В. Лапкін висловлює думку, що більшість проблем, які виникають при запровадженні інституту медіації, на практиці можуть бути розв'язані за допомогою залучення органів прокуратури до процесів медіації. На його думку, прокурори цілком здатні успішно реалізовувати право потерпілих на примирення з винними самостійно, без залучення будь-яких третіх осіб. Здійснюючи посередництво у вирішенні питань про примирення сторін, прокурор не виступає на боці якоїсь із них, оскільки принцип публічності унеможливило його особисту зацікавленість у справі чи залежність від якоїсь із сторін [7]. Враховуючи досвід зарубіжних країн, така думка дійсно має право на існування, однак, на нашу думку, не в повній мірі на позитивному рівні може зарекомендувати себе на практиці. Дотримання принципу об'єктивності при укладенні угоди про примирення можна досягнути у більш повному обсязі, якщо після того, як потерпілий або підозрюваний чи обвинувачений виявили бажання примиритися з протилежною стороною, до процедури примирення залучити фахівця в даній справі, тобто медіатора.

Крім того, відповідно до ст. 469 КПК України, суди також включені до переліку органів, які не можуть провадити домовленості стосовно угоди про примирення. Слід пам'ятати, що суди виступають незалежними арбітрами при розгляді кримінальних проваджень. Суд, відповідно до гл. 35 КПК України, не є суб'єктом доказування винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Основним завданням суду у випадку здійснення кримінального провадження на підставі угод про визнання винуватості є перевірка відповідності укладення угоди про визнання винуватості вимогам закону та з'ясування наявності підстав для твердження про винуватість обвинуваченого. З аналізу вироків, ухвалених на підставі угод, вбачається, що судам інколи властиво виходити за межі своїх процесуальних повноважень. Згідно з узагальненням ВССУ, вирок, у якому констатовано факт повного доведення судом винуватості особи, слід визнавати таким, що суперечить вимогам закону. Доведення вини обвинуваченого в загальному порядку не здійснювалось, судові засідання в повному обсязі в даному випадку не проводилося. Тому також не зовсім доречним у мотивувальній частині вироків є життя формулювання: «Суд вважає доведеним у підготовчому судовому засіданні те, що О. вчинив таємне викрадення чужого майна (крадіжка), а тому кваліфікує його дії за ч. 1 ст. 185 КК України» [9].

У ст. 470 КПК України передбачається перелік обставин, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості. Притягнута до кримінальної відповідальності особа повинна чітко розуміти, що визнання винуватості та укладення такого виду угоди у кримінальному провадженні має супроводжуватись її співпрацею з правоохоронними органами. З аналізу змісту угоди про визнання винуватості наведеного в ст. 472 КПК України зрозуміло, що угода укладається за певної сукупності підстав і не повинна укладатись тільки на основі беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

Тобто угода про визнання винуватості фактично повинна бути угодою про співпрацю, яка має подвійне завдання: вирішуючи наперед питання про покарання за інкриміноване діяння, вона має розширити доказову базу того чи іншого звинувачення та обґрунтовано піддати кримінальному переслідуванню всіх винних осіб [10, с. 13].

Однією з достатньо важливих та основних вимог при укладенні такого виду угоди повинно бути активне

сприяння з боку особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності, досудовому розслідуванню кримінального правопорушення, а також викриття кримінальних правопорушень вчинених іншими особами, викриття більшості кримінальних правопорушень, а також виявлення більш тяжких кримінальних правопорушень. Однак якщо проаналізувати зміст більшості укладених угод, то більше половини угод про визнання винуватості укладаються прокурором лише з однією умовою для підозрюваного – беззастережно визнати свою провину в суді, і серед них переважну більшість становлять провадження за ст. 309 КК України. При цьому завдання щодо викриття осіб, які збувають наркотичні засоби, не вирішуються, так як такі умови в угоді відсутні. Крім того, поширеною є практика використання прокурором в угодах про визнання винуватості неконкретних формулювань при визначенні зобов'язання підозрюваному, які в подальшому останнім неможливо буде виконати [9].

Тобто було б доречно у випадку закріплення обов'язку щодо співпраці з правоохоронними органами навести приклад викладу прокурором відповідного обов'язку, для того щоб було чітко зрозуміло, які саме дії повинна вчинити особа, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, у випадку укладення даного виду угоди.

Аналіз норм чинного законодавства привертає увагу до п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК України, відповідно до положень останнього суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо умови угоди не відповідають інтересам суспільства. З аналізу практики перегляду судами апеляційної інстанції вироків районних судів, ухвалених на підставі угод, простежується тенденція скасування останніх на підставі невиконання судом вимог, встановлених п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК України, зокрема, невідповідності умов угоди інтересам суспільства. «Інтерес суспільства» – поняття, що фігурує у нормах чинного законодавства, однак офіційного законодавчого визначення останнього не закріплено. В свою чергу, така ситуація призводить до того, що в науковій доктрині та на практиці можна знайти досить різні трактування даного поняття, які лягають в основу прийняття судових рішень. Для вироблення однорідної практики прийняття судових рішень на даній підставі та недопущення помилок було б доречно на законодавчому рівні закріпити визначення «інтерес суспільства» або хоча б окреслити його межі.

Особливу увагу необхідно також звернути на положення щодо дотримання права на захист при здійсненні кримінального провадження на підставі угод. Якщо можливість участі захисника при проведенні домовленостей щодо укладення угоди про примирення прямо зазначена у ч. 1 ст. 469 КПК України, то про положення щодо участі захисника під час укладення угоди про визнання винуватості не йдеться. В даному випадку варто погодитись з думкою науковців, що, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 42, ст. 48 КПК України, враховуючи загальні засади кримінального провадження, підозрюваний (обвинувачений) може скористатися правовою допомогою захисника на будь-якому етапі кримінального провадження на свій власний розсуд, залучивши його особисто або за участю інших осіб, які діють в його інтересах, надавши на це відповідну згоду. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України, слідчий, прокурор компетентні за необхідності самостійно прийняти рішення щодо обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. Зважаючи на особливості провадження на підставі угод, які стосуються обмежень конституційних прав громадян у зв'язку з відмовою від презумпції невинуватості, а також враховуючи можливість недостатньої обізнаності сторін із наслідками укладення угоди, її формою та змістом, на практиці у кожному випадку ініціювання сторонами укладення угоди про визнання винуватості, залучення захисника слідчим, прокурором визнається обов'язковим [10, с. 13].

Ще одним достатньо актуальним моментом у чинному законодавстві є положення ст. 394 КПК України, які стосуються особливостей апеляційного оскарження окремих судових рішень. В КПК України чітко визначено суб'єктний склад осіб, які мають право подати апеляційну скаргу на вирок суду, ухвалений на підставі угоди та підстави, з яких дана апеляційна скарга може бути подана.

Аналіз практики перегляду судами апеляційної інстанції рішень судів, ухвалених на підставі угод, свідчить про те, що інколи особи подають апеляційні скарги з підстав, не визначених нормами чинного законодавства. Відповідно до ч. 2 ст. 474 КПК України, розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язковою участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК України та відмовляє у затвердженні угоди за наявності підстав, перелічених у ч. 7 ст. 474 КПК України. З аналізу практики перегляду судами апеляційної інстанції судових рішень, прийнятих на підставі угод, вбачається, що існують випадки, коли органи прокуратури, не погоджуючись з рішенням, прийнятим районним судом щодо відмови у затвердженні угоди, подають на таке рішення апеляційну скаргу. Однак, згідно з п. 3 ч. 3 ст. 394 КПК України, вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути оскаржений у апеляційному порядку прокурором виключно з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому, згідно з ч. 3 ст. 469 КПК України, угода не може бути укладена. Крім того, згідно з п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України, вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений прокурором виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому, згідно з ч. 4 ст. 469 КПК України угода не може бути укладена. Враховуючи вищевикладену ситуацію, органи прокуратури подають апеляційну скаргу, фактично не маючи на це, згідно з нормами чинного законодавства, права. Крім того, звертаючись до Єдиного державного реєстру судових рішень, можна знайти такі ухвали судів апеляційної інстанції, згідно з якими такі апеляційні скарги приймаються до розгляду і на їх основі відкривається апеляційне провадження, що явно суперечить нормам чинного законодавства. Аналізуючи такі підстави, враховуючи основну мету здійснення кримінального провадження на підставі угод, серед практиків все частіше починає панувати думка про необхідність розгляду питання про збільшення переліку підстав, на основі яких може бути подана апеляційна скарга на вирок суду першої інстанції на підставі угод. Адже трапляються такі випадки, коли підстава, згідно якої сторона бажає оскаржити вирок суду, ухвалений на підставі угоди, є досить актуальною, однак не внесеною до переліку підстав, визначених п. 3 ч. 4 ст. 394 КПК України.

Висновки. Аналіз теоретичних положень та практики застосування інституту угод є досить актуальним в умовах сьогодення. Спектр поглядів на роль та значення інституту угод у кримінальному провадженні України коливається від повного заперечення до повного визнання останнього. Необхідно зазначити, що закріплення в КПК України процедури провадження на підставі угод – позитивний крок до спрощення процедури розгляду певної категорії кримінальних проваджень, зменшення навантаження на систему судових та правоохоронних органів. Враховуючи той факт, що даний інститут є новим для науки кримінального процесуального права України, останній потребує подальшого вивчення з метою удосконалення норм чинного законодавства та напрацювання єдиної практики застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про спрощене кримінальне правосуддя : Рекомендація R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам членам, прийнята 17 вересня 1987 р. на 410-му засіданні заступників міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr-base.ru/rec/87_18/jsp.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // *Голос України*. – 2012. – № 90–91.
3. Слинко С. Угоди в кримінальному провадженні: новела кримінального процесуального законодавства / С. Слинко // *Судебно-юридическая газета* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sud.ua/blog/2014/02/15/60561-ygodiy-v-kriminalnomy-provazhenn-novela-kriminalnogo-protseynalnogo-zakonodavstva>.
4. Про процедуру примирення у кримінальних справах : Рекомендація № R (99)19, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr-base.ru/rec/2000_19.jsp.
5. Ходирева Т.В. Втілення ідей відновлювального правосуддя в кримінальному судочинстві (порівняльно-правовий аналіз) / Т.В. Ходирева // *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. – 2006. – № 1. – С. 211–215.
6. Туманянц А.Р. Посередництво в урегулюванні правових суперечок: досвід США / А.Р. Туманянц // *Проблеми законності*. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. – Вип. 86. – С. 166–171.
7. Лапкін А.В. Участь прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення / А.В. Лапкін // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Lapkin.pdf.
8. Туманянц А.Р. Запровадження інституту медіації в кримінальне судочинство України / А.Р. Туманянц // *Проблеми законності*. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 101. – С. 139–146.
9. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/92557uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_.html.
10. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю. Дьомін // *Вісник національної академії прокуратури України*. – 2013. – № 4. – С. 11–19.